

Husmandsbrug og husmandskolonier i Sønderjylland

I dag vil meget få mennesker betegne sig som husmænd. Rundt om i det sønderjyske landskab ligger der imidlertid stadig et par tusinde tidligere husmandsbrug. De fleste er oprettet i det 20. århundrede, og for blot et halvt århundrede siden var de stort set alle rammen om en families arbejdsliv. I dag er de næsten alle nedlagt som landbrug eller gjort til deltidslandbrug. De er dermed klare vidnesbyrd om de voldsomme forandringer, der har præget det 20. århundrede. De ligger nu tilbage som synlige minder om en tid, hvor det lille familielandbrug både var en realitet for tusinder af familier og et ideal for mange i samfundet.

Husmænd før 1850

Husmandsbruget forstået som et lille landbrug fik først stor udbredelse i løbet af 1800- og 1900-tallet. Før den tid var en husmand slet og ret en person, der boede på landet i et hus, hvad enten der var lidt jord til eller ikke. At være husmand var ikke et særligt erhverv, men en social gruppe, nemlig landbosamfundets nedre lag. Uanset om man levede af håndværk, fiskeri eller daglejerarbejde, var man husmand, når man boede i et hus (modsat en gård).

Omkring 1500 var der ikke ret mange husmænd i Sønderjylland. Landet var ikke tættere befolket, end at der stort set var gårde nok til hele landbefolkningen. I 1500-tallet og første halvdel af 1600-tallet voksede befolkningen imidlertid kraftigt. Mange steder delte man de gårde,

der var der i forvejen, men man gjorde det sjældent mere end én gang. Man fastholdt nemlig, at en gård skulle blive ved med at være noget, man kunne leve af. Det er karakteristisk for det meste af Nordeuropa i modsætning til f.eks. Sydtykland og Sydfrankrig. Følgen var, at sønderjyske gårde i 1700-tallet sjældent havde under 10 ha. ager og ofte 15-20. Det var brug, der kunne beskæftige og forsørge en familie, og som der i 1700-tallet meget ofte også var tjenestefolk på.

Når gårdene skulle være så store, betød det, at der ikke kunne blive nok til alle. I stedet blev der bygget flere og flere huse. Nogle fik kun en lille have, andre også et stykke agerjord, men langt de fleste fik for lidt jord til, at man kunne leve af det. Der var derfor en meget klar forskel

Kort over Årø, hvor man tydeligt ser husmandsbrugene udstykket på øens østlige siden langs vejen som perler på en snor.

Kort: Sønderjyllands amt. Naturafdelingen.

mellem gårdmænd og husmænd. Gårdmænd kunne leve af deres landbrug, husmænd normalt ikke.

Over det meste af Sønderjylland var det normale ord i øvrigt ikke husmand. I Haderslev Amt hed de landbolsfolk, over det meste af resten af Sønderjylland hed de kådnere. Lå huset på landsbyens fælles bygade, kaldtes beboerne ofte gadehusmænd. I løbet af 1600- og 1700-tallet kom endnu en gruppe til. Det var folk, der boede til leje hos bønder eller andre husmænd, hvad enten det var i et værelse eller et selvstændigt hus. De kaldtes inderster.

Regner man inderster, kådnere, landbolsmænd og gadehusmænd sammen til gruppen af husmænd, var der omkring 1770 alt i alt nogenlunde lige mange gårdmænd og husmænd de fleste steder i Sønder-

jylland. Nogle steder på den gode jord var der endda et flertal af husmænd, mens gårdmændene endnu var i flertal på den magre jord.

De ældste husmandskolonier

Før udskiftningen boede de fleste husmænd i de samme landsbyer som gårdmændene. Det skyldes dels, at gårdene havde sat sig på jorden, og at man derfor ikke bare kunne bygge sig et hus, hvor man ville, dels at husmændene i høj grad levede af at arbejde for gårdmændene som håndværkere og daglejere.

Kun ret få steder fandtes særlige samfund, der kun bestod af husmænd. Blandt de ældste kendte husmandsbebyggelser i Sønderjylland er Klingbjerg på Nordals og Ny Pøl på Sydals. De er begge anlagt af Hans den Yngre, Klingbjerg sidst i 1500-tal-

En del af husmændene (kådnere) havde typisk jord, så de lige kunne holde en ko eller to, som det var tilfældet hos Heinrich Schlüter på Bodumvej i Løjt, her fotograferet i 1913.

Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Som led i et ambitiøst, merkantilistisk inspireret udviklingsprojekt for at få opdyrket midtlandets mose- og hedearaler inviteredes i midten af 1700-tallet bosættere fra Tyskland til Danmark. I Bov kommune findes endnu to eksempler på kolonisering, dels det lille koloniststed, tidligere Julianen-Anbau, opkaldt efter Frederik V's dronning Juliane Marie, med blot tre ejendomme, dels Sofiedal syd for Tinglev, opkaldt efter Frederik V's mor dronning Sophie Magdalene. Med deres ensartede præg kan ejendommene minde om de senere husmandsudstykninger. Her er det en af kolonistejendommene ved Sofiedal. Foto: Jørgen Toft Jessen.

let, Ny Pøl i 1600-tallet. De var begge anlagt som en regelmæssig række af huse med kun et par tønder land jord, og de lå begge tæt ved en herregård, henholdsvis Hjortspring og Kegnæsgård. Her gjorde husmændene hoveri et par dage om ugen. Bygninger fra tiden omkring 1600 findes ikke nogen af stederne. Ny Pøl bestod som en række af ensartede huse fra 1700-tallet, til en brand ødelagde bebyggelsen i 1966. Klingbjerg ændrede karakter sidst i 1700-tallet, hvor en række af husene blev flyttet ud på marken, og der er ikke meget tilbage af det gamle. Endnu er det dog slående, at det er en klynge af

huse og tidligere smålandbrug.

Intet sted i Sønderjylland ligger disse gamle klynger af husmandshuse dog så tæt som omkring Gråsten. Det skyldes dels, at egnen er skovrig og bakket. Husmandsklyngerne er anlagt på skrænter mod kysten eller i kanten af skovene – altså nogle af de få steder, hvor der endnu var plads først i 1600-tallet. Den anden forklaring er, at slægten Ahlefeldt på Søgård og Gråsten mellem 1550'erne og 1650'erne anlagde fem herregårde på stribe nord og nordvest for Gråsten Nor: Ladegård, Grøngrøft, Gråsten, Fiskbæk og Bojskov. Det kostede fire bondebyer livet. Det er